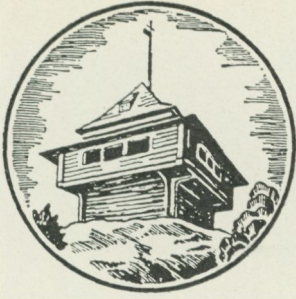

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1950**

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS

OCH SKANSENS ÅRSBOK

1950

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · ERIK ANDRÉN

Redaktör: Erik Andrén

Omslagsbilden visar en ölkanna av fajans, ungefär 24 cm hög och tillverkad vid Rörstrand i början av 1800-talet. En dylik pjäs kunde — liksom dess engelska förebilder, de s. k. Toby jugs — mycket väl vara en sjömansgåva, "a sailor's gift" av det slag som närmare behandlas på sid. 25. (Nordiska museet inv.-nr 115,750.)

Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1950

Djuptrycksplanscher från Nordisk Rotogravyr

BRODERADE HÄNGKLÄDEN FRÅN BLEKINGE

av *Elisabeth Strömberg*

Efterföljande rader avse att i all anspråkslöshet ge ett litet prov på det slags förvärvande av kunskap till husbehov, som utgör en stor del av det dagliga arbetet vid Nordiska museet. Bedömande av nyförvärv, allmänhetens krav på upplysning, tillfälliga utställningar, konserveringsproblem osv. aktualisera den ena gruppen föremål efter den andra och framtvinga ett, låt vara ytligt, studium. De iakttagelser angående en speciell typ av folkliga broderier från Blekinge, som här meddelas, skulle väl knappast vara värda att skrivas ner, om de inte kunde betraktas just som en glimt av dagligt liv i Nordiska museet. De grunda sig uteslutande på material, originalföremål, avbildningar och uppteckningar, som befinner sig inom museets murar. Åtminstone inom den folkliga textilkonstens område finns det knappast någon företeelse, som inte kan studeras på liknande sätt. Det behöver väl inte sägas, att det endast är samlingar av utomordentlig kvalitet och omfattning, som erbjuda sådana möjligheter.

Hängklädenas allmänna utseende och användning förutsattes här vara bekant. Emelie von Walterstorff har påpekat det tycke av lantligt svenskt 1700-tal hela typen har, med rokokons livliga färger och det tydligt gustavianska i uppställningen samt en och annan kvardröjande, i stark upplösning stadd detalj från barocken.

Betraktar man det bevarade beståndet, kan man snart konstatera följande. De broderade hängklädena kunna alla lokali-

Denna uppsats ingår i en handskreven festskrift till Nordiska museets styresman professor Andreas Lindblom på 60-årsdagen den 8 februari 1949.

seras till Blekinges båda västra härad, Bräkne och Lister. Där ha de, kanske sedan 1780-talets början, spelat en roll jämsides med de äldre vävda. Om deras tidigaste historia vet man tyvärr mycket litet. De få daterade exemplaren fram till 1819 (det äldsta årtalet 1784 är osäkert) äro alla av den typ bild 5 visar. De ha ofta just denna inramande bård av veckade band med rosetter och bärkvistar, den blå färgen är betydligt ljusare än den senare använda, och inslaget av rosa är sparsamt. Alla äro emellertid dåligt tecknade och oskickligt sydda och ge ett starkt intryck av efterklang.

Omkring 1820 kommer tydligen en genomgripande förnyelse, och efter den tiden är det bevarade materialet överflödande rikt. Formatet växer på höjden, en mängd nya motiv introduceras, även om uppställningen bibehålles och helhetskaraktären förblir densamma. Mönsterteckningen blir säkrare och elegantare, och det broderitekniska utförandet varierar visserligen men står genomgående på en högre nivå. Från och med 1820 urskiljer man också fyra bestämda grupper eller skolor, om man så vill, vilka måste hänföras till lika många tillverkningscentra. Bilderna 1—4 visa det karakteristiska för dessa olika grupper, vilka här i brist på bättre kallas grupp I—IV. Om dem alla gäller, att de tyckas uppstå ungefär samtidigt fullt färdiga och sedan existera sida vid sida intill 1850. De sista exemplaren, daterade in på 50-talet, äro redan tämligen degenererade, och senare upphör tillverkningen. Under sin trettioåriga blomstringstid undergå de knappast någon märkbar förändring. Det äldsta och det yngsta broderiet inom samma grupp visa inga större olikheter.

Att det här inte är fråga om hemslöjd i egentlig mening utan om verk av mer eller mindre yrkesbetonade specialister är tämligen klart. De enda två traditionsuppteckningar om deras tillverkning, som finnas, bestyrka detta.

Den ena omtalar, att det i Asarum ännu på 1870-talet levde en fru Ådahl eller Åmark, som i sin ungdom ritat och sytt hängkläden på beställning. Bild 7 visar en detalj från ett av hennes arbeten, ett hängkläde som tillhört klockarefamiljen i Asarum (meddelat av fru Sigrid Linde, Nättraby).

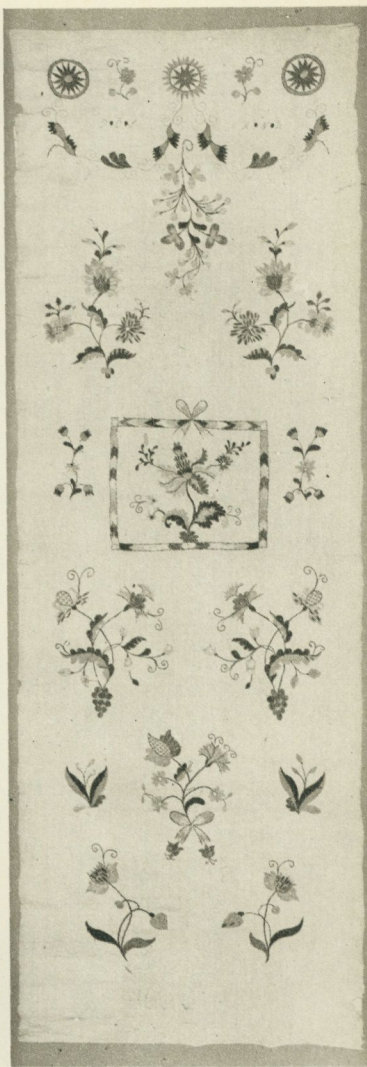

Bild 1. Ett hängkläde från Ringamåla, sytt i schattersöm, får illustrera grupp I. Zickermans bildverk 6,664. — Bild 2. Hängkläde, tillhörande den stora och skiftande grupp II. Nordiska museet 196,970.

Bild 3. Hängkläde från Hällaryd, typiskt för grupp III. Daterat 1835. Nordiska museet 16,197. — Bild 4. Hängkläde ur grupp IV, daterat 1848. Nordiska museet 232,890.

Den andra återges bäst med meddelarens egna ord, sådana Ruth Nelsson upptecknat dem (Blekingeboken 1938). Det är slöjdlärarinnan Anna Månsdotter, född 1846, som talar:

"Såna hängkläden sydde min mor, när hon var ung och tjänade hos bönder i Åryd socken. Hon flyttade från gård till gård och hennes lön var på grund av hennes konst litet högre än de andra pigornas. Mest var det hos bönder, som flyttade ut efter storskiftet och byggde nya hus, som hon broderade hängkläden. Där vävdes linneräckor och färgades garn tills mor kom, berättade hon." På fråga om modern också ritade mönstren svarade hon: "Nej mönstren ritades av en prästdotter från Hällaryd."

Vad prästdottern hette hade hon emellertid glömt eller kanske aldrig hört. Modern hette Elna Jonsdotter, var född i Åryd och bosatt där hela sitt liv.

Upphovsmannen eller kanske rättare -kvinnan till grupp I måste ha arbetat på samma sätt som prästdottern i Hällaryd. En och samma person har tydligen ritat mönstren. Motiven äro uppstickna efter samma mönsterteckningar. Broderiet har däremot utförts av flera olika människor. Medan den ena, tro- ligen mönsterriterskan själv, syr högklassig schattersöm, nöjer sig den andra med att fylla blad och blomformer med bottnar i läggsöm. Intrycket blir väsentligt annorlunda, jämför bilderna 1 och 7. Detta gör att gruppen verkar mindre enhetlig än den egentligen är. Motiven äro i verkligheten mycket få, utom de här avbildade endast en vas med blommor och en blomkorg, en stor ensam blomma och ett stort ensamt blad. Särskilt karakteristiska äro kvistarna av 1600-talskaraktär med några få kraf- tiga blommor och blad liksom inskrivna i en tänkt oval, bild 1. Någon hel omramning förekommer inte, men ibland den lilla bandbården upptill eller en liknande smal, rak bård sammansatt av blommor och blad. Gruppen är ganska fåtalig. Tyvärr är inte något hängkläde daterat, men olika omständigheter tyda på att i varje fall de, som nu finnas kvar, inte kunna vara mycket äldre än 1820.

Grupp II, som här representeras av bild 2, är den största och den mest skiftande. Den omfattar till synes mycket olika före-

mål, som emellertid ha en större samhörighet än vad man vid första anblicken tror. De äro uppritade efter samma mönster-teckningar, men ritterskan, vem hon nu har varit, har haft stor förmåga att trolla med små medel. Hon vänder sina blomkvistar upp och ned, hon styckar buketter och sprider dem i smådelar över ytan, hon flyttar fåglar och blomster ut och in i de små tavelramarna. Men man känner hela tiden igen de ursprungliga motiven, trots hennes trollkonster och de olika brodösernas tillägg ur egen fatatur. Hennes kvistar äro luftiga och graciösa, men om de äro tafatt sydda, bli de lätt spretiga och torra. Hennes signatur, kan man nästan säga, är de båda blomkvistar, som på bild 2 återfinnas närmast under bården. De saknas nästan aldrig inom denna grupp. Mycket vanliga äro också nejlikorna, som växa upp ur en druvklasliknande trekant, likaså kvisten med rosett på stjälken. Bården upptill bildas av bladrankor hängande i festoner antingen från en sol eller från en liten blomma med två blad. Den varierar på många sätt, men beståndsdelarna äro alltid desamma. Dateringar äro sällsynta, men tillräckliga för att fastställa, att 1830-talet är gruppens glansperiod.

Grupp III är däremot i regel ritad och sydd av samma person. Mönstren äro här ritade helt på fri hand, och det finns inte exempel på att två hängkläden äro lika ens i detaljer, och ändå är karaktären synnerligen konstant. Deras tillverkare har utvecklats stor fantasi, när det gäller korgar och krukor med eller utan fötter och ben. Ur dessa växa alltid två motställda stänglar med blommor, som ofta äro litet bulliga i formen. Kompositionen har sällan någon mittfigur utan delas mycket märkbart i två spegelvända delar. Likformigheten understrykes också av att bården på ett par undantag när utgöres av det spiral- eller meanderliknande ornament, som återfinnes på bild 3, och därav att det blå och det rosa garnet ofta blandas för att ge violett. Nästan alla hängkläden äro daterade och bilda en så gott som fullständig svit från 1821 till 1840.

Grupp IV är också mycket enhetlig, ritad av en, men broderad av flera. Den inramande bård, som bild 4 visar — eller variationer av den — är den konsekvent använda, och detta

Bild 5. Hängkläde daterat 1806, tillhör den äldsta mycket litet kända traditionen före förnyelsen omkring 1820. Nordiska museet 120,285. — Bild 6. Ett hängkläde av det enklaste slaget, konstillöst tecknat och illa sytt. Zickermans bildverk 6,250.

gör att överensstämmelsen med den äldsta traditionen lätt faller i ögonen. Skillnaden i kvalitet och utförande är dock mycket stor och inte svår att urskilja. Alla hängkläden tillhörande gruppen ha samma lilla kartusch för initialer eller årtal överst. Motiven på bild 4 bilda tillsammans med ett par andra kärnan i mönsterförrådet. Nästan alla äro daterade, från 1821 till 1849.

Bland de hängkläden, som i kvalitet kunna jämföras med de här behandlade, är det ytterst få — i det genomgångna materialet endast tre stycken — som inte ansluta sig till den ena eller andra av ovannämnda grupper. Med den väldiga popularitet, som tycks ha kommit dem till del, måste man alltid räkna med personliga hugskott och engångsföreteelser. Däremot åtföljes varje grupp av ett litet antal efterbildningar gjorda med en karikatymässig talanglöshet. Bild 6 visar en typisk sådan sak. Dateringarna visa, att sådana arbeten existera hela tiden vid sidan av de bättre utförda, och att de inte få betraktas som senare urartningar.

Tyvärr går det knappast att med vår nuvarande kunskap knyta någondera gruppen till någon av de två brodöser man känner till namnet, men det kommer väl att lyckas med tiden. Av prästdotterns från Hällaryd och Elna Jonsdotters gemensamma verk är i varje fall ett känt, men det är inte tillgängligt för studium. Antagligen ger det nyckeln till vilken grupp som bör tillskrivas dem.

De flesta broderierna äro numera utan ursprungsbeteckning — beroende på att de tidigt blevo föremål för ett intensivt samlande. Detta kanske dock inte är en så stor förlust, då det rör sig om ett så begränsat och så tätt befolkat område. De olika tillverkningarna ha säkert redan från början spritts över hela området.

Den märkbara återuppblomstring, som hängklädesbroderiet genomgår omkring 1820—1850, beror väl delvis på en höjning av bostadsstandarden och ökad efterfrågan i samband med de många nybyggda gårdarna efter storskiftet, men samtidigt ha tydligen några personer med tillgång till mönster och erfarenhet av prydnadssöm i borgerliga kretsar eller av ateljéarbete funnit ett levebröd som mönsterriterskor. Deras insats är inte

Bild 7. Detalj av ett broderat hängkläde från Asarums socken i Blekinge. Hela färgytan i ensidig plattsöm och olika botten-sömmar ersätta den mera krävande schattersömmen. Två toner blått, rosa och något gult är här liksom alltid i hängkläderna de enda använda färgerna. Nordiska museet 199,598.

*Bild 8. Detalj av ett sängomhänge från 1700-talets förra hälft.
Broderi med ullgarn på linne. Svenskt arbete.
Nordiska museet 207,051.*

Bild 9. Detalj av ett täcke från 1700-talets början. Broderi med ullgarn på linne. Engelskt arbete. Victoria and Albert Museum, London.

nyskapande men stimulerande; den sätter stil och form på det som redan finns och höjer arbetsskickligheten.

Den anmärkningsvärt exotiska flora, som breder ut sig över hängkläderna, får väl betraktas som en sen utlöpare av den broderistil, som först utbildades i England under 1600-talet, influerad av tygtryck och broderier från Orienten, och som sedan dess tillhört den europeiska broderikonstens allmångods. Särskilt kommer man att tänka på de berömda engelska sängomhängena från 1600- och 1700-talen, vilka broderats med ullgarn på vit linne- eller bomullsbotten. Bild 9 visar ett sådant broderi från 1700-talets förra del. Denna broderityp blev mycket populär även i Norden. Den broderade sängklädseln i Tottieska malmgården på Skansen, daterad 1740 (avbildad i Fataburen 1937, plansch 4), är ett gott exempel, likaså ett toalettboardsomhänge i Nordiska museet (avbildat i Fataburen 1935, sid. 253). Särskilt sängomhängena, som i storlek och format stå hängkläderna nära och som ju hade en liknande effekt såsom dekorativa element i rummet, ligga nära till hands att tänka på som en möjlig inspirationskälla. Den allmänna överensstämmelsen mellan hängkläderna och sängklädselar av den typ, som bild 8 visar, är så pass stor, att det knappast vore ägnat att förvåna, om man en dag fann ett högreståndsföremål med yllebroderi på linne, som visade sig vara den direkta förebilden till de blekingebroderier, som här berörts.